

JE PRACOVNÝ PREDMET SKUTOČNE ZLOŽKOU VÝROBNÝCH SÍL?

(PRÍSPEVOK DO DISKUSIE O KATEGÓRII VÝROBNÉ SÍLY)

ANDREJ KOPČOK

Kategórii *výrobné sily* patrí v marxistickom materializme významné miesto. Objav, že spoločnosť je súhrn vzťahov medzi ľuďmi vo výrobe, ktoré sa utvárajú na základe vývinu výrobných síl, predstavuje — ako je známe — revolučný obrat vo vede o spoločnosti: začiatok dôsledne materialistického, dialektickomaterialistického vysvetľovania ľudského života.

Správne chápanie obsahu a vzťahu kategórií *výrobné sily* a *výrobné vzťahy* má veľký teoretický a metodologický význam. Umožňuje:

a) vyhnúť sa jednostrannostiam mechanistického naturalizmu, ktorý vysvetľuje vývin ľudstva jednostranne vývinom prírody;

b) vyhnúť sa úchylke k idealizmu, ktorá vedie cez absolutizovanie ľudskej činnosti;

c) vyhnúť sa mechanicizmu pri utváraní socialistických a komunistických výrobných vzťahov, ktorý dokonca i typy vlastníckych vzťahov vyvodzuje jednostranne bezprostredne z povahy výrobných nástrojov atď.

V súčasnom období, v období budovania socializmu a komunizmu, keď spoločnosť prechádza od živelnosti k maximálne možnému plánovitému rozvoju, keď cieľavedomé utváranie vzťahov spoločenskej štruktúry na základe širokého rozvoja výrobných síl spoločnosti je hlavnou úlohou vedúcej sily socialistickej spoločnosti, má správne chápanie problematiky výrobných síl a výrobných vzťahov veľký praktický význam. Je preto prirodzené, že v marxistických teoretických kruhoch vzrástol v posledných rokoch záujem o túto problematiku. Jeho výrazným prejavom je diskusia o výrobných silách, ktorá sa v posledných rokoch rozvinula v SSSR a prenikla i k nám. Diskusia sa sústreďuje predovšetkým na obsah, štruktúru kategórie *výrobné sily*, pričom nevyhnutne nezostáva stranou ani vzájomný vzťah výrobných síl a výrobných vzťahov, bez správneho, dialektickomaterialistického chápania, ktorého vlastne ani nemožno vysvetliť obsah oboch kategórií.

Iste nie je náhodná ani skutočnosť, že sa pritom pozornosť sústreďuje práve na problematiku obsahu a štruktúry kategórie *výrobné sily*. Krajiny budujúce socializmus a komunizmus, ako krajiny v minulosti zväčša hospodársky zaostále, sústreďujú v súčasnosti svoju pozornosť a energiu na všestranný rozvoj svojich výrobných síl. Po víťazstve revolúcie v Rusku Lenin zdôrazňoval: „Najhlavnejším a najpodstatnejším záujmom proletariátu po dobytí štátnej moci je zvýšenie množstva výrobkov, rozvoj spoločenských výrobných síl v obrovskom meradle.“¹

¹ V. I. Lenin, *Sočinenija* 33, 163.

Správne chápanie štruktúry a zákonov fungovania výrobných síl v takýchto podmienkach nie je akousi akademickou, ale veľmi praktickou otázkou.

Ďalej, rozvoj výrobných síl na základe veľkých úspechov vedy a techniky vedie nevyhnutne k určitým štrukturálnym zmenám výrobných síl. Živý záujem o štruktúru výrobných síl sa začal prejavovať napríklad i v širšej verejnosti po uverejnení *Návrhu programu KSSS*, v ktorom sa hovorí, že v podmienkach komunizmu „veda sa plne stane bezprostrednou výrobnou silou“.

Iste preto sa pozornosť marxistických filozofov a ekonómov sústreďuje v diskusii na samotnú štruktúru výrobných síl, na zložky výrobných síl a ich vzťah.

V príspevku si nevytyčujeme cieľ zaujať stanovisko k diskusii v celej šírke. Ponecháme relatívne stranou problém vzťahu výrobných síl a výrobných vzťahov, ako i problém vedy ako zložky výrobných síl. Sústreďíme sa iba na jeden z problémov diskusie, na otázku, či je pracovný predmet zložkou výrobných síl, na ktorú v posledných rokoch kladne odpovedá rad marxistických teoretikov.

*

V marxistickej literatúre platilo donedávna všeobecne toto vymedzenie výrobných síl: „Výrobné nástroje, pomocou ktorých sa vyrábajú materiálne statky, ľudia ktorí uvádzajú výrobné nástroje do pohybu a ktorí uskutočňujú výrobu materiálnych statkov vďaka určitej skúsenosti vo výrobe a zručnosti v práci — všetky tieto faktory spolu tvoria produktívne sily spoločnosti.“²

V posledných rokoch sa na stránkach sovietskej i našej teoretickej tlače možno stretnúť s kritikou tohto určenia obsahu, štruktúry výrobných síl. Roku 1958 uverejnili článok s takouto kritikou sovietski filozofi B. A. Čagin a A. G. Čarčev.³ V článku sa hovorí: „Nemožno však, podľa našej mienky chápať výrobné sily iba ako súhrn dvoch prvkov práce — pracovnej sily a pracovných nástrojov — a umele odtrhávať od nich tretí prvok — pracovný predmet.“⁴ Autori ďalej dokazujú, že začlenenie pracovného predmetu do štruktúry výrobných síl neznamena začlenenie geografického prostredia do kategórie výrobných síl, lebo každý pracovný predmet oddelila vraj už určitým spôsobom od geografického prostredia činnosť pracovnej sily. Polemizujú i s náhľadom, ktorý kladie pracovný predmet ako *prírodnú silu* do protikladu k pracovným nástrojom ako *spoločenskej sile*. Píšu: „Ak sa postavíme na toto stanovisko, tak uhlie, ktoré ťažíme v bani, by sme museli charakterizovať ako prírodnú silu a uhlie, ktoré sa spaľuje v parnom stroji ako silu spoločenskú.“⁵

Hlavný argument pre začleňovanie pracovného predmetu do štruktúry výrobných síl nachádzajú autori v tom, že vydeľovanie pracovného predmetu z výrobných síl nedovoľuje vraj pristupovať k výrobným silám ako k organickému systému vnútorne spätých zložiek. „Ak máme považovať za výrobné sily iba

² J. V. Stalin, *Otázky leninizmu*, Bratislava 1951, str. 564.

³ B. A. Čagin, A. G. Čarčev, *O kategorijach „proizvoditelnyje sily“ i proizvodstvennyje otnošenija*. Voprosy filosofii, 1958, č. 2, str. 9.

⁴ Tamže, str. 10.

⁵ Tamže, str. 11.

ľudí a techniku, tak o akomže ich spojení a vzájomnom pôsobení medzi nimi možno hovoriť bez pracovného predmetu?“⁶

Článok s podobnou koncepciou uverejnil r. 1959 A. S. Mendelson.⁷ I on považuje pracovný predmet za súčasť výrobných síl. Píše: „Ľudia a výrobné prostriedky — pracovné prostriedky a pracovné predmety — tvoria ako výrobné sily jednotu: niet výrobného procesu, ak chýba hociktorý z prvkov jednoty...“⁸ Svoj názor podopiera najmä tým, že bez pracovného predmetu niet výrobného procesu, ďalej veľkou úlohou pracovného predmetu v rozvoji pracovných nástrojov pri určovaní povahy a akosti pracovných nástrojov, ako aj jeho významom pre ekonomický efekt výrobného procesu. Ďalej podľa autora od začlenenia alebo nezačlenenia pracovného predmetu do štruktúry výrobných síl závisí aj možnosť začleniť do výrobných síl také pracovné prostriedky akými sú: vodné sily, sily vetra atď., čiže tzv. prírodné výrobné prostriedky.

V tomto zmysle sa o obsahu kategórie *výrobné sily* hovorilo na vedeckom zasadnutí o sociálnoekonomických problémoch technického pokroku, ktoré zorganizovala Akadémia vied SSSR.⁹

Z československých filozofov zaujal podobné stanovisko D. Slejška v článku *K otázkam vymezení kategorie „výrobní síly“*.¹⁰ Zhoduje sa s názormi a argumentmi spomenutých sovietskych filozofov a dodáva: „Absurdnosť vydelení pracovného predmetu z rámce výrobných síl bude prokazovaná stále jasnejším rozvojom moderní chemické výroby. Působí-li na sebe ve výrobním procesu několik chemických látek, nelze prakticky odlišit, která z nich je pracovním předmětem a která pracovním prostředkem...“¹¹

Kritický postoj k Stalinovmu určeniu výrobných síl, ktoré sme uviedli na začiatku článku a podľa ktorého obsah výrobných síl tvoria ľudia s ich výrobnou skúsenosťou, pracovnou zručnosťou a výrobné nástroje, je bezpochyby namieste. Je to určenie úzke, jednostranné. Správne je i východiskové stanovisko kritikov, ktorí zdôrazňujú, že správne vymedzenie obsahu kategórie *výrobné sily* vyžaduje skúmať výrobné sily v pohybe, ako stránku výrobného procesu. Bez takéhoto východiska skutočne nemožno odhaliť podstatu výrobných síl. Záver autorov, že pracovný predmet treba považovať za zložku výrobných síl, je predsa vari len problematický. Domnievame sa, že začleňovanie pracovného predmetu do štruktúry výrobných síl predsa len vedie v konečnom dôsledku k stieraniu kvalitatívneho rozdielu medzi prírodou a spoločnosťou, k začleňovaniu prírodného prostredia do spoločenského organizmu. Reálna dialektická jednota spoločnosti a prírody, bez ktorej niet spoločenského vývoja, sa takto neodráža adekvátne.

Bezpochyby správne je pristupovať k vymedzeniu kategórie *výrobná sila* na základe analýzy pracovného a ešte lepšie výrobného procesu, v ktorom je okrem pracovného procesu obsiahnutá aj činnosť prírody ako predĺženie činnosti člo-

⁶ Tamže, str. 12.

⁷ A. S. Mendelson, *O proizvoditel'nykh silakh*. Voprosy filosofii 1959, č. 1, str. 157.

⁸ Tamže, str. 162.

⁹ Pozri prejavy K. V. Ostrovianova a A. A. Leontjeva v zborníku *Social'no-ekonomičeskie problemy tehničeskogo progressa*, Moskva 1961.

¹⁰ Filosofický časopis, 1961, č. 5, str. 749.

¹¹ Tamže, str. 751.

veka — chemické, biologické procesy atď. Ako jednoduché momenty pracovného procesu vymedzil Marx cieľavedomú činnosť, čiže samu prácu, predmet práce a pracovný prostriedok. Keby sme takto chceli vymedziť jednoduché momenty výrobného procesu, mohli by sme povedať, že týmito sú: cieľavedomá činnosť, predmet výrobného spracovania a výrobné prostriedky. Sú to bezpochyby nevyhnutné podmienky každého výrobného procesu, ktorý sprostredkuje výmenu látok medzi spoločnosťou a prírodou, výsledkom ktorého sú určité užitné hodnoty. (Odhládame tu od ekonomickej stránky výrobného procesu, ktorá je vlastná každému výrobnému procesu.) Všetky zložky tohto procesu tvoria zrejme jednotu, navzájom súvisia a vzájomne na seba pôsobia.

V marxistickej literatúre je množstvo prác, ktoré sa zaoberajú týmito vzájomným pôsobením, počnúc dielami klasikov a končiac popularizačnými prácami ich nasledovníkov. Vo svojej jednote podmieňujú tieto zložky — najmä výrobné nástroje — povahu výrobného procesu, smer jeho ďalšieho vývinu. Nemožno nevidieť ani významnú funkciu pracovného predmetu v tomto vzájomnom pôsobení aj pri ďalšom rozvoji výrobného procesu: podmieňovanie povahy a vlastností výrobných prostriedkov atď. Avšak to, že výrobný proces predstavuje určitú jednotu zložiek, ktoré sa navzájom podmieňujú a ovplyvňujú, nemá a nemôže zastrieť skutočnosť, že ide o proces medzi spoločnosťou a prírodou, medzi dvoma pólmi jedného protirečenia. Sotva možno preto všetky faktory tohto procesu vyhlásiť za spoločenské faktory a začleniť do štruktúry výrobných síl spoločnosti. Sotva možno pracovný predmet začleniť do štruktúry výrobných síl, do kategórie, vyjadrujúcej spoločenskú stránku výrobného procesu. Pracovný predmet je súčasťou iba výrobného procesu, ktorý je vzťahom, vzájomným pôsobením medzi spoločnosťou a prírodou a zahrnuje oboch nositeľov tohto vzťahu. Hoci je pracovný predmet vo výrobnom procese zachvátený „plameňom práce“, má ešte stále kvalitu prírody. Tým, že bola zachvátená „plameňom práce“, stala sa určitá stránka prírody iba „pracovným predmetom“, faktorom výroby, ktorý svoju kvalitu prírody musí v tomto plameni ešte len stratiť.

Nemožno preto súhlasiť s názorom, že je pracovný predmet už činnosťou pracovnej sily oddelený od prírodného, geografického prostredia a že sa tým stal zložkou spoločenských a výrobných síl. V skutočnosti sa pracovný predmet stane zložkou výrobnéj sily, spoločenskú kvalitu nadobudne iba ako určitá hodnota, ktorú výrobný proces v ďalšej svojej etape „spotrebúva“ ako určitý výrobný prostriedok, keď sa vo vzájomnom pôsobení medzi spoločnosťou a prírodou ocitne na strane spoločnosti ako jej prostriedok pri pretváraní prírody. Kritérium toho, či je ten-ktorý faktor výrobného procesu výrobnou silou spoločnosti, môže byť teda jedine jeho pôsobenie na strane spoločnosti vo výrobnom procese. Napríklad pôda, ktorá sa obrába, je pracovným predmetom. Obrobená

zúrodnená pôda, pôda určitej chemickej štruktúry, schopná určitým spôsobom pôsobiť na rastliny, je výrobným prostriedkom, vecou, ktorú spoločnosť vkladá medzi seba a prírodu pri ďalšom pretváraní prírody. Preto Marx opodstatnene prirovnáva úrodnosť pôdy k stroju.

Sotva možno považovať za nesprávne stavenie pracovného predmetu ako *prírodnej sily* do protikladu k pracovnému prostriedku ako k *spoločenskej sile*. Pracovný predmet je v každom prípade súčasťou prírody a pracovná činnosť ho iba mení na spoločenský faktor. Tento proces premeny má rozličné formy a často i niekoľko etáp, podľa toho, o akú výrobu ide. Raz je to iba vytrhávajúce predmety „z ich bezprostrednej súvislosti so zemou“ (Marx), inokedy takto prácou už prefiltrované predmety ešte ďalej musia meniť svoju prírodnú formu, aby mohli uspokojiť určité ľudské potreby a zostávajú — ako surovina — naďalej pracovným predmetom ďalších výrobných procesov atď. „Keďže každá vec má rozmanité vlastnosti — čítame v *Kapitáli* — a dá sa použiť na rozličné ciele, môže ten istý výrobok slúžiť ako surovina na najrozličnejšie pracovné procesy. Napríklad obilie je surovinou pre mlynára, na výrobu škrobu, pre páleníčiara, pre chovateľa dobytky atď. Ako osivo sa stáva surovinou pre vlastnú výrobu. Práve tak aj uhlie vychádza z banského priemyslu ako výrobok a vchádza doň ako výrobný prostriedok.“¹²

V prospech nášho stanoviska hovoria i Marxove úvahy a závery o pracovnom procese v jeho najjednoduchšej podobe, obsiahnuté v *Kapitáli*,¹³ i stručné opísanie historického vývinu výrobnej sily človeka. Marx zdôrazňuje, že „práca je predovšetkým proces, prebiehajúci medzi prírodou a spoločnosťou“. „Sám človek stojí oproti prírodnej látke ako prírodná sila. Uvádza do pohybu prírodné sily patriace k jeho telu: ramená a nohy, hlavu a ruky, aby si prispôbil prírodné látky vo forme vhodnej pre svoj vlastný život.“¹⁴

Výrobnú silu človeka na tomto stupni predstavuje sám človek so svojimi končatinami a určitou skúsenosťou, to je všetka jeho sila, výrobná sila spoločnosti v jej zárodku, ktorú môže postaviť proti silám prírody, z ktorej sa vydeľuje. Touto silou „pôsobí na vonkajšiu prírodu a mení ju, meniac zároveň aj svoju vlastnú povahu. Rozvíja schopnosti, ktoré v nej driemu a hru týchto síl podmaňuje svojej vlastnej nadvláde.“¹⁵ Pracovná, výrobná sila človeka narastá, keď je schopný používať „mechanické, fyzické a chemické vlastnosti vecí na to, aby ich podľa svojho účelu nechal pôsobiť na iné veci ako nástroje svojej moci“, ¹⁶ keď začína používať pracovné prostriedky. Sú to samotné pracovné výrobné nástroje a prostriedky, v ktorých sa držia pracovné predmety (rúry, sudy atď.), ako aj ďalšie materiálne faktory, pracovné prostriedky v širšom slova zmysle, ako zem, miesto na ktorom prebieha výrobný proces, ďalej pracovné budovy, cesty atď. Použitím výrobných nástrojov, výrobných prostriedkov vôbec zvyšuje sa teda výrobná sila človeka, spoločnosti, pričom sa významne mení i jej štruk-

¹² K. Marx, *Kapitál I*, Bratislava 1955, str. 205.

¹³ Tamže, str. 200 a ďalej.

¹⁴ Tamže, str. 200.

¹⁵ Tamže, str. 200.

¹⁶ Tamže, str. 202.

túra: výrobnú silu predstavujú výrobcovia (s ich pracovnými skúsenosťami a pracovnou zručnosťou) v jednote s výrobnými prostriedkami,¹⁷ ktoré zvyšujú ich silu pri pretváraní prírody.

Nikdy nemožno pri vysvetľovaní rozvoja výrobných síl podceňovať funkciu, pôsobenie prírody, prírodné prostredie, ktoré poskytuje výrobe pracovné predmety. Toto podceňovanie by viedlo k metafyzickej jednostrannosti najmä pri vysvetľovaní výroby na tých štádiách, keď sú jej predmetom pracovné predmety dané bezprostredne prírodou. Nemožno prehliadať — ako sa už hovorilo — ani pôsobenie predmetu práce na povahu výrobných prostriedkov, na ďalší smer i tempo ďalšieho rozvoja výroby.

Treba však vidieť aj to, že keď výrobné sily človeka, spoločnosti nadobudli spomínanú štruktúru, nadobudli — a tým aj celá spoločnosť, základ ktorej tvoria — veľké možnosti vlastného, imanentného vývinu. Stali sa osobitným systémom, ktorý rozvíjajúc sa v interakcii s prírodou zdokonaľuje jednotlivé zložky svojej štruktúry, vstrebáva jednotlivé spoločenské javy vyvíjajúce sa dosť nezávisle od výroby a využíva pre svoje fungovanie i stále rozmanitejšie *prírodné výrobné sily*. Takýmto výrazným zdokonalením výrobných prostriedkov je napríklad objavenia stroja, ktoré znamená i hlboké zmeny povahy výrobných síl. Toto zdokonalenie výrobných prostriedkov, okrem iného, umožňuje, aby sa zložkou spoločenských výrobných síl stal rad *prírodných výrobných síl*, ako vietor, voda atď., ktoré znásobujú silu človeka pri pretváraní prírody. Ba čo viac, objavením strojov začína sa aj proces premeny jednotlivých odvetví vedy v bezprostrednú výrobnú silu, proces, ktorý je dnes predmetom živého záujmu marxistických teoretických kruhov. „Pracovný prostriedok nadobúda v podobe stroja takú materiálnu formu existencie, ktorá podmieňuje nahradenie ľudskej sily prírodnými silami a rutiny, získanej skúsenosťou, úvedomelým použitím prírodovedy.“¹⁸ Preto tento proces začína vlastne už v kapitalistickej výrobe a preto Marx mohol napísať o kapitáli, že je produktívny i „ako sila, ktorá vstrebáva a prisvojuje si (zosobňuje) výrobné sily spoločenskej práce a všeobecné spoločenské výrobné sily, napríklad vedu, ktorá je produktom všeobecného historického vývinu v jeho abstraktnej kvintesencii“.¹⁹

Ani takéto vysoko vyvinuté sily spoločnosti nemôžu sa, prirodzene, vyvíjať nezávisle od prírodného prostredia, príznačná však je pre ne väčšia samostatnosť v ich vývoji, znahonosenie pracovných predmetov, ako aj možnosť najrozmanitejšieho pretvárania najrozličnejších stránok prírody, podmienená najmä znahonosením ich výrobných nástrojov (v dôsledku elektrifikácie, chemizácie atď.), a tým aj relatívne väčšia nezávislosť ich vývoja od prírodného prostredia.

¹⁷ „Pracovný prostriedok je vec alebo komplex vecí, ktoré robotník vsúva, medzi seba a pracovný predmet a ktoré mu slúžia ako vodič pri pôsobení na tento predmet...“ K. Marx, *Kapitál I*, Bratislava 1955, str. 203.

¹⁸ Tamže, str. 414.

¹⁹ K. Marx, *Teória o nadhodnote I*, Bratislava 1960, str. 362 a 361. Podčiarkol A. K.

Spoločnosť s takýmito vysoko vyvinutými výrobnými silami si vlastnými spoločenskými silami, prostriedkami dokáže vytvoriť potrebné pracovné predmety (syntetické látky ako surovinu), a tak omnoho suverénnejšie — avšak nie nezávisle od prírodného prostredia — rozhodovať o smeroch svojho ďalšieho vývinu. E. Varga vo svojej práci *Kapitalizmus v 20. storočí* vysvetľuje, aké to môže mať ekonomicko-spoločenské dôsledky. Analyzuje súčasné vzťahy medzi bývalými koloniálnymi a imperialistickými krajinami a ukazuje ako vyspelé imperialistické krajiny dokážu, vďaka vysoko vyvinutému chemickému priemyslu, nahradiť vo výrobe prírodné suroviny priemyselnými surovinami a vyhýbať sa úspešne ťažkostiam, ktoré by im mohlo priniesť i hospodárske osamostatňovanie bývalých kolónií.

Vychádzajúc z toho, čo sa povedalo o povahe výrobného procesu, jeho vývoji, štruktúre a vývoji výrobných síl, možno spomínané Stalinovo vymedzenie obsahu výrobných síl považovať skutočne za úzke. Okrem výrobcov a výrobných nástrojov treba do výrobných síl zahrňovať aj také výrobné prostriedky, ako sú továrenské budovy, zariadenia pre rozvod energie a surovín, dopravné prostriedky, ďalej tzv. prírodné výrobné sily, t. j. prírodné sily, ktoré sa stali spoločenskými silami vďaka danému stupňu rozvoja techniky, ako aj taký spoločenský faktor, ako je veda v najširšom slova zmysle (systém poznatkov plus ich uplatňovanie vo výrobe), skrátka výrobné sily tvoria výrobcovia so svojou výrobnou skúsenosťou a vedou v dialektickej jednote s výrobnými prostriedkami v širšom slova zmysle, teda nielen s výrobnými nástrojmi.

Do výrobných síl nemožno predsa len zahrňovať pracovný predmet, lebo — hoci je nevyhnutnou podmienkou výroby a aj podmienkou fungovania výrobných síl vôbec — nie je vnútornou, podstatnou zložkou výrobných síl ako spoločenskej stránky výroby. Veď predsa nie všetky javy, s ktorými daný jav určitým spôsobom súvisí, možno zahrňovať do jeho určenia. Určiť vec — znamená vyjadriť jej podstatu, jej špecifický základ. A túto podstatu tvoria iba tie jej zložky, faktory, ktoré sa nevyhnutne zachovávajú, tvoria, reprodukujú v historickom vývine veci. Práve tak ako tovar, peniaze, nadhodnota, slnko, pôda atď. sú nevyhnutnými predpokladmi a podmienkami výrobného procesu kapitálu, všetky však netvoria jeho podstatu, ale iba tovar, peniaze a pracovná sila ako tovar, práve tak nie je momentom podstaty výrobných síl pracovný predmet, hoci je podmienkou ich fungovania. Výrobná sila ako určitý špecifický dialektický systém nevytvára a nereprodukuje tento faktor výroby vo svojom vývoji, ale iba tie faktory, ktoré sme uviedli už ako zložky výrobnej sily. Výrobnú silu spoločnosti, jej materiálnych nositeľov, nemožno miešať s predmetmi, na ktoré táto sila vo výrobe pôsobí, ani napriek ich určitej vzájomnej súvislosti. Viedlo by to nevyhnutne k stieraniu jej špecifika.

A. S. Mendelson v spomínanom článku definuje výrobné sily takto: „Výrobné

sily spoločnosti, to je jednota osobných a predmetných faktorov, ktoré sú nevyhnutné pre proces výroby materiálnych hodnôt.²⁰ Spoločenské výrobné sily sú skutočne jednotou osobných a vecných faktorov. Avšak nie všetkých faktorov nevyhnutných pre proces výroby, ale iba tých, pomocou ktorých spoločnosť pôsobí na pracovný predmet vo výrobe, ktoré používa bezprostredne pri vytváraní užitočných hodnôt.

Hranica medzi týmito faktormi a pracovným predmetom nezmizne, kým bude spoločnosť pretvárať prírodu, kým nezmizne protirečenie medzi spoločnosťou a prírodou. Táto hranica — hoci je pohyblivá — existuje i pri používaní najzložitejších chemických reakcií vo výrobnom procese. Vždy vari možno predsa len látku, pomocou ktorej sa vo výrobnom procese pôsobí, odlišiť od látky, na ktorú sa pôsobí, odlišiť výrobný prostriedok od pracovného predmetu. „... Či je úžitková hodnota surovinou, pracovným prostriedkom, alebo výrobkom, to úplne závisí od jej určitej funkcie v pracovnom procese, od miesta, ktoré v ňom zaujíma a ak sa toto miesto mení, menia sa i tieto určenia“²¹ — zdôrazňuje Marx. Len tak, zmenou miesta, funkcie vo výrobnom procese môže pracovný predmet nadobudnúť nové určenie. Nové určenie, určenie pracovného prostriedku, nadobúda pracovný predmet v určitom zmysle už po ukončení výrobného procesu. „Ak sa pozeráme na celý proces z hľadiska jeho výsledku — výrobku, pracovný prostriedok i predmet práce sa javia ako výrobné prostriedky.“²² Pracovným, výrobným prostriedkom v pravom slova zmysle, výrobným prostriedkom v procese výroby, zložkou výrobných síl, stane sa však pracovný predmet iba tým, že sa ako určitá úžitková hodnota, ako určitý výrobok dostane na stranu spoločnosti pri ďalšom pretváraní prírody, že sa stane spoločenským faktorom v inom výrobnom procese.²³

Treba tu ešte zdôrazniť, že táto zmena pracovného predmetu na pracovný prostriedok, na zložku výrobných síl býva v živote veľmi zložitá vzhľadom na zložitost samotných výrobných procesov a už spomínanú rozmanitosť vecí, ktoré sa pretvárajú. Stáva sa, že hoci zložitý výrobný proces ešte neskončil a pracovný predmet ako celok sa nestal ešte výrobným prostriedkom, takýmito prostriedkami sa stávajú už jednotlivé jeho zložky, stránky, lebo ešte pred ukončením výrobného procesu začínajú slúžiť spoločnosti pri ďalšom pretváraní pracovného predmetu. K. Marx uvádza v *Kapitáli* príklad pre bežný jav, keď vec nestratila ešte určenie pracovného predmetu, ale nadobudla už i určenie výrobného prostriedku, vzhľadom na funkciu vo výrobnom procese. Tak je to v poľnohospodárstve s dobytkom od chvíle spojenia chovu dobytka s obrábaním pôdy. „... Ten istý výrobok,“ píše K. Marx, „môže

²⁰ A. S. Mendelson, *O proizvoditel'nykh silakh*. Voprosy filosofii 1959, č. 1, str. 159.

²¹ K. Marx, *Kapitál I*, Bratislava 1955, str. 205.

²² Tamže, str. 204.

²³ Preto je sotva správne na základe citovaného Marxovho označenia pracovného predmetu ako výrobného prostriedku vyhlásiť pracovný predmet za pracovný prostriedok v pravom slova zmysle a zahrnúť ho na tom základe do obsahu výrobných síl.

v tom istom pracovnom procese slúžiť ako pracovný prostriedok i ako surovina. Pri výkrme je napríklad dobytok spracovávanou surovinou a zároveň aj prostriedkom na výrobu hnojiva.²⁴ Avšak ani takáto pohyblivosť hranice medzi výrobnými silami a pracovným predmetom nemôže byť dôvodom pre jej prehliadanie a pre zahrňovanie predmetu do štruktúry výrobných síl.

Vymedzenie obsahu, štruktúry výrobnej sily ako jednoty osobných a vecných faktorov, pomocou ktorých spoločnosť bezprostredne vytvára úžitkové hodnoty, vystihuje plne to, čo táto kategória vyjadriť má: spoločenskú stránku výrobného procesu, vzťah ľudí k prírode, to, že „každá výrobná sila je nadobudnutou silou, produktom predošlej činnosti“.²⁵ Výrobné sily každej spoločnosti, krajiny možno charakterizovať kategóriou takéhoto obsahu. Skutočne nie je možné vyjadriť ňou všetky možnosti, tendencie, smer a tempo ďalšieho rozvoja výroby atď. Avšak pre vyjadrenie tohto všetkého existuje mnoho ďalších filozofických a ekonomických kategórií.

K NIEKTORÝM TENDENCIÁM V MYSLÉNÍ DNEŠNÝCH VERIACICH

BOHUMÍR KVASNIČKA

Životným podmienkam ľudí v predsociálnych spoločenských poriadkoch zodpovedalo masové rozšírenie náboženstva a jeho významné miesto v myslení i konaní človeka. Zo subjektívneho hľadiska veriaceho boli náboženské ilúzie akýmsi — hoci objektívne a trvale neúčinným — riešením jeho životných ťažkostí. V spoločenskom meradle sa toto zdanlivé riešenie udržiavalo neobmedzene iba po epochu rozvoja kapitalizmu. Monopolné postavenie náboženských ilúzií narušila de facto samotná buržoázia, keď „... utopila v ľadovej vode sebeckej vypočítavosti svätú hrôzu náboženského vytrženia... nahradila vykorisťovanie, zastreté náboženskými a politickými ilúziami, otvoreným, nehanbným, priamym a bezcitným vykorisťovaním...“,¹ keď v bezohľadnej honbe za svojimi cieľmi spôsobil, že „... všetko posvätené sa znesväčuje a ľudia sú konečne nútení dívať sa na svoje životné postavenie, na svoje vzájomné vzťahy triezvymi očami.“² Vznik marxistického učenia a rozvoj moderného revolučného proletárskeho hnutia pomohli rozšíriť a prehĺbiť proces uvedomovania ľudí, takže už za kapitalizmu sa

²⁴ Tamže, str. 205.

²⁵ K. Marx v liste Annenkovovi zo dňa 28. decembra 1846, Marx — Engels, *Listy o „Kapitáli“*, Bratislava 1957, str. 13.

¹ K. Marx, F. Engels, *Manifest komunistického strany*, Vybr. spisy I, Bratislava 1952, 27.

² Marx — Engels, *O náboženstve*, Bratislava 1957, 130.